UDK: 81'367.635:.[81'1+81'371

Izvorni naučni rad

Primljeno: 13. 9. 2019.

Prihvaćeno za štampu: 13. 1. 2020.

Mersiha Čaušević

Univerzitet u Bihaću

Islamski pedagoški fakultet

E-mail: mersihacausevic78@yahoo.com

PARTIKULE إِذَا I إِذَا I NJIHOVA ULOGA U LINGVISTICI I U (KON)TEKSTU

Sažetak

Rad tretira partikule إِذَا i إِذَا i njihovu upotrebu kao veznika vremenskih i pogodbenih, ali i pogodbeno-odnosnih i uzročnih rečenica. Međutim, prema njihovoj sintaksičkoj funkciji, arapski gramatičari ih najčešće smatraju adverbima. Također, javljaju se i u imenskoj i u glagolskoj rečenici, a dolaze uz skoro sve vrste glagola: u perfektu, prezentu, imperfektu, futuru, a mogu doći i uz neke vrste imena.

Najprije su dati primjeri upotrebe ovih partikula u zavisnim rečenicama: vremenskim, pogodbenim, uzročnim, te uzročno-odnosnim. Potom su partikule predstavljene zasebno, i na kraju, uz neke druge partikule s kojima čine semantičku cjelinu.

Najfrekventnija značenja ovih partikula su: vremensko i pogodbeno, ali i uzročno-posljedično. Radnja rečenice u kojoj se upotrebljavaju je uslovljena nečim, a da bi se ona ostvarila, da bi došlo do njenog rezultata/posljedice, mora postojati vrijeme u koje je radnja smještena.

Primjeri iz književnog i sakralnog teksta ukazuju na to u kojoj mjeri kontekst utiče na njihovo značenje, ali isto tako i odnos čitaoca prema djelu, bio on subjektivan ili objektivn.

Ključne riječi: *partikula, إِذَا , إِذَا , adverb, veznik, vrijeme, pogodba, rečenica, glagol, elidiranje, kontekst*

Uvod

Neke partikule imaju užu semantičku upotrebu, dok su druge polivalentne i polifunkcionalne. Među ove posljednje spadaju إِذَا i إِذًا. Ortografski i fonetski su slične. Vjerovatno je to na početku bila samo jedna partikula, a kasnije se iz nje razvila i druga. Također, i semantički su usko vezane. Često mogu jedna drugu u potpunosti supstituirati. Cilj ovog rada i jeste predstaviti njihovu sintaksičku i semantičku ulogu i vidjeti na koje ih sve načine gramatičari mogu tretirati, koliko se može *pomjerati* njihovo značenje, te kako kontekst utječe na njihovo razumijevanje, a i prevođenje na naš jezik. Međutim, treba naglasiti da se ove partikule u arapskim gramatikama najčešće odvojeno posmatraju, i to kao adverbi, ili za pogodbu, ili za vrijeme. U savremenim gramatikama arapskog jezika, napisanim na nekom od evropskih jezika, ove partikule su predstavljene najčešće kao veznici zavisnih rečenica. Pošto se i u bosanskom jeziku partikule, u ovom slučaju veznici, najčešće upotrebljavaju uz zavisne rečenice, tako će i u ovom radu biti predstavljene najprije kao veznici zavisnih rečenica, a potom i pojedinačno.

Vremenske rečenice

U vremenskim rečenicama pojavljuju se kod:

a) Istovremenosti radnje glavne i zavisne rečenice, npr.

أَتَعَجَّبُ أَنَّكَ لَا تَفْهَمُهُ إِذْ يَتَكَلَّمُ بِالْعَرَبِيَّةِ. إِذْ

Kad: Čudim se da ga ne razumiješ kada govori arapski.

زَارَنِي زَمِيلِي فِي قَرْيَتِنَا إِذَا كَانَتِ الْفَوَاكِهُ قَدْ بَيَعَتْ. إِذَا

Kad: Moj drug me posjetio u našem selu kada je već bilo sazrelo voće.

إِذَا مَا أَجَالِسُ فُؤَادًا نَتَحَدَّثُ فِي أَيَّامِ الشَّبَابِ. إِذَا مَا

Kad god: Kad god sjedim s Fuadom, pričamo o danima mladosti.¹

b) Kad se radnja glavne rečenice dešava nakon radnje zavisne rečenice:

أَنْتَ لَا تَذْكُرُ إِذْ كُنَّا قَلِيلَيْنِ عِنْدَ انْتِقَالِنَا إِلَى هُنَا. إِذْ

¹Svi primjeri i prijevodi preuzeti su iz: Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, str. 639.

Kad: Ti se ne sjećaš kada nas je bilo malo, prije preseljenja ovamo.

إِذَا نَزَلَ الضَّيْفُ عِنْدَهُ قَصَّ عَلَيْهِ كُلَّ مَا عَانَى فِي سَفَرِهِ. :إِذَا

Kad: Kada je gost odsjeo kod njega, ispričao mu je sve što je podnio na svome putovanju.

إِذَا مَا لَقِيتَ سَلَوَةً سَلَهَا أَوَّلًا عَنْ مَرَضِ أَبِيهَا. :إِذَا مَا

Kad god: Kad god sretnoš Selvetu, prvo je upitaj o bolesti njenog oca!²

Ovdje vidimo da se u oba slučaja uporedo sa إِذَا i إِذَا pojavljuje i إِذَا مَا – *kad god*, što uključuje šire vremensko značenje. Osim إِذَا مَا u značenju *nakon što*, imamo i

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا... بَعْدَ إِذْ

Nakon što: „Gospodaru naš, ne daj da zablude naša srca, nakon što si nas uputio (na pravi put)“!³

Kada je riječ o vremenskoj nelokaliziranosti radnje, osim إِذَا مَا u značenju *kad god*, može se naći i إِذَا u značenju *evo*. U tom slučaju uvijek iza إِذَا slijedi glagolska rečenica, dok iza إِذَا dolazi nominalna rečenica, u kojoj je subjekat ili u nominativu ili ispred njega dolazi prijedlog ب, npr. إِذَا أَتَى رَجُلٌ ili إِذَا أَتَى رَجُلٌ. ⁴ Evo, dođe čovjek. Vremenska nelokaliziranost postiže se i pomoću حِينَئِذٍ – tada.

Pogodbene rečenice

Kada partikula إِذَا ima pogodbeno značenje, dolazi u realnoj pogodbenoj rečenici. Iza nje najčešće dolazi perfekt i u protazi (zavisnoj) i u apodozi (glavnoj rečenici), i to u značenju neprave sadašnjosti, npr. إِذَا سَاءَ فِعْلٌ. – *Kada je loš postupak čovjeka, loše su i njegove misli.*⁵ Ta nepravda sadašnjost može implicirati i značenje imperfekta u kojem se ispoljava i futur: إِذَا أَحْيَيْكَ إِذَا أَحْمَرَّ الْبُسْرُ – *Doći ću ti kad na vrbi*

² Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, str. 641.

³ Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, str. 641.

⁴ Haywood - Nahmad, *The New Arabic Grammar*, str. 439.

⁵ Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, str. 647.

*rodi grožđe.*⁶ Al- Zamaḥšarī kao pogodbenu partikulu ne navodi إِذَا, nego samo dvije: لَوْ i إِنْ.⁷

Uzročne rečenice

إِذَا – budući da:

لَا يُقَدِّرُ جَدِّي عَلَى الْمَشْيِ إِذْ لَمْ يَزَلْ مَرِيضًا – Moj djed ne može da hoda, budući da je još uvijek bolestan.

إِذَا – kad: إِذَا لَا تَعْرِفُهُ حَيِّدًا لِمَادَا لَا تَفْتَأُ تَذْكُرُهُ بِالسُّوءِ – Kad ga dobro ne poznaješ, zašto neprestano loše govoriš o njemu?⁸

Pogodbeno-odnosne rečenice

إِذَا مَا أَسْمَعُ بِنَجَاحِكَ فِي الْعِلْمِ أَفْرَحُ لَذَلِكَ - إِذَا/ إِذَا مَا – Kad god čujem za tvoj uspjeh u nauci, zbog toga se obradujem.⁹

Savremeni gramatičari najčešće ove partikule posmatraju kao veznike, na način da, na osnovu konteksta, određuju kakve vrste rečenica povezuju. Koja je ovdje uloga konteksta, možemo vidjeti na sljedećem primjeru:

لِكُلِّ قَافِلَةٍ قَائِدٌ, إِذْ وَقَفَ, وَقَفَ كُلُّ تُبَائِهِ.

Ova rečenica može se prevesti na dva načina: *Svaka karavana ima vođu, ako on stane, stanuje i svi oni koji idu za njim*, ili *Svaka karavana ima svog vođu, kada on stane, stanuje i svi koji idu za njim*.¹⁰

Dakle, ova i njoj slične rečenice mogu biti vremenske ili pogodbene, zavisno od potrebe govornika, odnosno situacije u kojoj se nalazi. Međutim, kasnije ćemo reći nešto malo više o ulozi konteksta kada su u pitanju ove partikule.

Klasični arapski gramatičari posmatraju ih zasebno. Al-Zamaḥšarī u poglavlju u kojem govori o إِذْ i إِذَا kaže da se إِذْ koristi za vremenski

⁶ Wright (Caspari), *A Grammar of the Arabic Language*, str. 9.

⁷ al-Zamaḥšarī, *al-Mufaṣṣal*, str. 382.

⁸ Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, str. 642-643.

⁹ Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, str. 649.

¹⁰ Haywood – Nahmad, *A Grammar of the Arabic Language*, str. 292.

period koji je prošao, dok إِذَا dolazi uz ono što slijedi. Obje su suplementi, s tim da إِذَا dolazi u imenskoj i glagolskoj rečenici, dok إِذَا dolazi samo u glagolskoj. Tako npr. Rečenica - *Došao sam kad je Zejd ustao* - može se iskazati na sljedeće načine:

جِئْتُ إِذْ رَزَيْدٌ قَامَ / إِذْ قَامَ رَزَيْدٌ / إِذْ يَقُومُ رَزَيْدٌ / إِذْ رَزَيْدٌ يَقُومُ.

Ako upotrijebimo إِذَا, onda ide يَقُومُ رَزَيْدٌ.¹¹ Dakle, ovdje koristimo imperfekt. Jusiv se rijetko javlja nakon إِذَا.¹²

Međutim, kad se uz njih doda مَا, إِذَا مَا - *kad god*, glagol u zavisnoj rečenici dolazi u jusivu.

إِذَا مَا أَسْمَعُ بِنَجَاحِكَ فِي الْعِلْمِ أَفْرَحُ لِدَلِّكَ. : إِذَا / إِذَا مَا
u nauci, zbog toga se obradujem.¹³

Ovdje vidimo da se značenja ovih partikula podudaraju. Naravno, to nije uvijek tako, a to možemo vidjeti i na osnovu načina na koje su ih najčešće posmatrali klasični gramatičari, tj. zasebno:

Partikula إِذَا

Za partikulu إِذَا tvrde da ona ima četiri funkcije:

1. U prošlom vremenu pojavljuje se na sljedeće načine:

a) Preovladavajuće mišljenje jeste da je adverb, npr. إِذَا أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا - „Allah mu je već bio od pomoći onda kada su ga krivovjernici protjerali.“¹⁴¹⁵

b) Kao objekat: وَادْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرَكُمْ - „Sjetite se kako vas malo bijaše, pa kako On umnožio vas je.“¹⁶

¹¹ al-Zamahšarī, *al-Mufaššal*, str. 206.

¹² Haywood – Nahmad, *A New Arabic Grammar of Written Language*, str. 292.

¹³ Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, str. 649.

¹⁴ al-Tawba : 40

¹⁵ Svi prijevodi ajeta korištenih u radu preuzeti su iz djela: *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, preveo Esad Duraković

¹⁶ al-'A'rāf : 86

Neki gramatičari smatraju da je اذُكْرُ adverb, elidirani oblik imperativ - *Spomeni, sjeti se*, što drugi opovrgavaju time da je *sjeti se* imperativ u datom momentu i njegovo izvršenje treba da se odvija u budućnosti, a u navedenom primjeru radnja se već odigrala prije momenta govora.

c) supstitucija objekta :

وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ – „I spomeni u Knjizi Merjem kada se povukla“,¹⁷ gdje su اذُ i glagol koji slijedi dopunjeni u istom ajetu: مَنْ – „iz svoje porodice na jedno istočno mjesto“¹⁸, a gdje je اذُ permutativ implikacije objekta imena Merjem u istoj mjeri kao i u ajetu اذُ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ – „a sveti mjesec pitaju te – da li se u njemu ratuje...“, koji je u nastavku objašnjen: قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ „Reci: 'Ratovanje u svetom mjesecu veliki grijeh je, ali za Allaha još veći grijeh je odvratanje s Puta Allahova i da se u Njega ne vjeruje, odvratanje od Svetog hrama i izgon onih koji se u njemu nalaze'; griješenje je gore nego ubijanje“.^{19 20}

d) Da joj se doda adverbijalna odredba vremena koja označava neki neodređeni vremenski period, npr. يَوْمَئِذٍ, حِينَئِذٍ, ili npr. اذُ هَدَيْتَنَا – „Nakon što si nas uputio.“²¹

Većina smatra da اذُ najčešće dolazi kao adverb ili suplement, kao u primjeru: وَ اذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا, gdje je adverb objekta elidiran, što podrazumijeva اذُ كُنْتُمْ قَلِيلًا, ili u "إِذِ انْتَبَذَتْ", tj. وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا. ²²

Uz imenicu s kojom označava buduće vrijeme:

¹⁷ Maryam: 16

¹⁸ Isto

¹⁹ al-Baqara : 217

²⁰ U knjizi *Muġnī al-labīb* stoji: أن تكون بدلا من المفعول, str.111, (بدل - zamjena). Međutim, navedeni primjeri ustvari služe za pojašnjenje prethodnog sadržaja, jer su objekti (*Merjem*, *sveti mjesec*) eksplicite spomenuti, a ne supstituirani drugim rečeničnim elementima.

²¹ 'Āli 'Imrān : 8

²² Al-'Anṣārī, *Muġnī al-labīb*, str. 111-112.

Npr. „يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا“, Toga Dana ona će kazivati vijesti svoje.²³ Međutim, ne slažu se svi gramatičari s ovim stavom, budući da ima primjera u Kur'anu kojima se prošlim vremenom govori o budućnosti, npr. „وَنُفِخَ فِي الصُّورِ“, U Rog ćemo puhnuti,²⁴ i slični ajeti.

2. Služi za pojašnjenje, npr. „وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ فِي الْعَذَابِ“ – „Toga Dana neće vam koristiti – budući da ste nasilje činili – to što zajedno ćete biti sred stradanja!“²⁵

Dakle, ovdje se pomoću إِذْ ukazuje na razlog zbog kojeg će se desiti stradanje, i vezuje se i za prethodno iskazani rečenični sadržaj, ali i za onaj koji slijedi. Jedno od mišljenja gramatičara je i da je ovdje إِذْ supstituent imenice الْيَوْمَ.

3. إِذْ kada se desi nešto neočekivano, pojavi se *neko* ili *nešto*.

Ovo je Sībawayh definirao kao nešto što dolazi nakon partikula بَيْنَا ili بَيْنَمَا (*dok*).

Npr. u stihovima: اسْتَغْفِرِ اللَّهَ خَيْرًا وَارْضَيْنَ بِهِ

فَبَيْنَمَا الْعُصْرُ إِذْ دَارَتْ مَيَاسِيرُ

„Dobro od Allaha traži i time zadovoljan budi,

Jer, dok muka traje, u tom olakšanje nastaje“

Klasični gramatičari se ne slažu oko funkcije إِذْ u ovom slučaju: da li je ona adverb mjesta ili vremena, ili partikula sa značenjem neočekivanosti, ili partikula naglašavanja, tj. *dodatna*.²⁶

Pošto se ovdje govori o adverbijalnoj funkciji ovih partikula, treba naglasiti da se u arapskom jeziku partikule nazivaju jednim imenom: *harf*. Ovaj naziv obuhvata sve ono što mi nazivamo partikule, veznici, uzvici, i ponekad adverbi.²⁷

Kao veznik, إِذْ označava određeni vremenski period, najčešće dolazi uz glagole iskazane prošlim vremenom: „قَدْ ظَلَمْتُمْ إِذْ حَبَسْتُمْ“ – *Kada si ih*

²³ al-Zilzāl: 4

²⁴ al-Kahf : 99

²⁵ al-Zuḥruf : 39

²⁶ al-'Anṣārī, *Muḡnī al-labīb*, str. 112-115.

²⁷ Haywood, Nahmad, *A New Arabic Grammar of Written Language*, str. 428.

hapsio, postupio si nepravедno prema njima. Međutim, dolazi i uz prezent: هَلْ يَسْمَعُونَ إِذْ تَدْعُونَ – Čuju li kad zovete? - ali i futur: يَا لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا إِذْ يُخْرِجُكَ قَوْمُكَ izvede.²⁸

Nerijetko, pogotovo u postklasičnom arapskom, إِذْ znači *pošto, zato što, budući da*: إِذْ أَمْ تُصَلِّحِي لِأَيِّكَ لَا تُصَلِّحِينَ لِي – *Ti, budući da ne postupaš lijepo prema svom ocu, nećeš ni prema meni.*²⁹

Partikula إِذَا

Koristi se na dva načina:

1. Kod neočekivane situacije, naročito kada je u pitanju imenska rečenica, i tad nužno ne iziskuje apodozu, niti da stoji na početku rečenice. Njeno značenje u imenskoj rečenici je *hâl*, akuzativ stanja, a ne futur. Npr. - خَرَجْتُ فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ. - *Izašla sam, kad ono lav pred vratima.*

Gramatičari se razilaze po pitanju toga da li je إِذَا muškog ili ženskog roda, zatim, da li je partikula ili adverb mjesta ili vremena, te je klasificiraju kao:

- Adverb koji podrazumijeva značenje *našla sam* i *vidjela sam*, gdje objekat dolazi u akuzativu, što opet neki gramatičari smatraju pogrešnim, budući da *značenja* sama po sebi ne mogu stavljati objekte u akuzativ, nego su ili adverbi ili stanja, te im je potreban subjekat ili neki drugi objekat;
- Akuzativ koji zauzme poziciju nominativa – npr. فَإِذَا زَيْدٌ الْقَائِمَ. tj. kada se atribut stavi u akuzativ;
- Objekat;
- Apsolutni objekat;
- Akuzativ stanja zamjenice u elidiranom imenskom predikatu.³⁰

²⁸ Fischer, *A Grammar of Classical Arabic*, str. 226.

²⁹ Fischer, *A Grammar of Classical Arabic*, str. 226.

³⁰ al-'Anṣārī, *Muḡnī al-labīb*, str. 120-127.

2. Za svaku radnju ili situaciju koja nije iznenadna, najčešće kao adverb za futur koji sadržava pogodbeno značenje, a naročito svojstveno إِذَا jeste da uvodi glagolsku rečenicu, kao što je slučaj s narednim ajetom:

ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ – „A potom ćete, kada vas samo jednom pozove, iz zemlje izlaziti.“^{31 32}

Iako izgleda da gramatičari upotrebu ove partikule vežu za (ne)očekivanost radnje, ovdje se, ustvari, prvi način upotrebe odnosi na imensku, dok drugi na glagolsku rečenicu.

Prema nekima, إِذَا može izići van adverbijalnog, futurskog ili pogodbenog okvira: Abū al-Ḥasan smatra da je u primjeru حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا „kada dospiju do njega“ إِذَا ustvari genitiv partikule. حَتَّى Ili, npr. na početku sure al-Wāqī‘a: إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ . لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ. خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ. „Kada se događaj bude zbio, zbivanje njegovo neće biti lažno, već uzvisujuće i unizno; kada se Zemlja bude sva potresla.“ Abū al-Faṭḥ smatra da je u ova četiri ajeta prvo إِذَا, ono koje se pojavljuje na početku prvog ajeta, subjekat imenske rečenice, dok je drugo إِذَا, ono koje stoji na početku trećeg ajeta, predikat imenske rečenice, ali da je u oba primjera akuzativ stanja.

Što se tiče pojavljivanja ove partikule uz glagole u perfektu, a koji se odnose na odvijanje radnje u budućnosti, ili čak i onda kada ne iziskuju vremensku određenost, tu postoje dva načina upotrebe: prvi je da se إِذَا pojavi uz perfekt, kao što se, prema stavovima nekih gramatičara, إِذَا pojavljuje uz futur; u primjeru إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ هَمُّوا انْفِصُوا إِلَيْهَا „Kada oni robu trgovačku ugledaju, ili zabavu kakvu, pohrle tamo.“³³ Drugi način jeste da dođe uz akuzativ stanja, i to poslije zakletve: وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى - „Tako Mi noći kada tminu razastre.“³⁴ Zatim, u dijelu ajeta: وَ إِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ „A oprostite kada ih ko rasrdi“³⁵, gdje je إِذَا adverb imenskog predikata koji slijedi, makar bilo pogodbeno, i u imenskoj rečenici kao apodoza povezana pomoću *fa*, kao npr. u : وَإِنْ يَمْسَسْكَ بَحِيرٌ

³¹ al-Rūm : 25

³² Al-’Anṣārī, *Muḡnī al-labīb*, str. 127.

³³ al-Ġumu‘a :11

³⁴ al-Layl :1

³⁵ al-Šūrā : 37

فَهُوَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ – „Ako ti pak kakvo dobro dadne, to je stoga što Svemoćan je.“^{36 37}

Međutim, većina gramatičara smatra da إِذَا ne izlazi iz adverbijalnog okvira (*al-ẓarfīyya*), čak ni u ovakvim slučajevima.³⁸

Gore je spomenuto da se javlja u realnoj pogodbi, međutim, ponekad ova partikula može imati i irealno pogodbeno značenje: إِذَا سَأَلْتَنِي أَجِيبُكَ – *Da si me upitao, došao bih.*³⁹ Isto tako, iako dolaze na početku zavisne rečenice, pomoću إِذْ ili إِذَا ponekad se može započeti glavna rečenica: - وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا 'Učini da ovaj kraj siguran bude!'⁴⁰ Ili npr.: لَمَّا بَرَزُوا إِذَا هُمْ يَفْقِدُونَ سَبْعِينَ⁴¹ - *Pošto istupiše, uvidješe da gube sedamdeset ljudi.*

Kada neki rečenični elementi u formi upravnog i neupravnog govora treba da budu uvedeni u tekst, ove partikule se, također, pojavljuju kao spona, ne iziskujući pri tome neki dodatni element, npr: الْمُرُوءَةُ إِذَا أُعْطِيَتْ شَكَرَتْ – *Ljudskost je kad - ako ti je nešto dato – zahvalan si.*⁴²

Savremeni gramatičari prilikom klasificiranja ovih partikula najčešće se pozivaju na klasične gramatičare. Tako npr. Abū al-Abbās kao partikule za pogodbu navodi إِذْ مَا , dok je za služi koji adverb⁴³ إِذْ označavanje budućnosti,⁴⁴ a kad je u pitanju إِذَا poziva se na Sībawayha i značenje koje implicira značenje *zaključka* dobivenog nakon izvršenja neke radnje.⁴⁵

Na osnovu svega navedenog, jasno je da su ove partikule polifunkcionalne: mogu doći skoro uz sve vrste riječi, u svim vremenima, mogu relativno slobodno mijenjati položaj unutar rečenice,

³⁶ al-'An'ām : 17

³⁷ al-'Anṣārī, *Muḡnī al-labīb*, str. 128-136.

³⁸ al-'Anṣārī, *Muḡnī al-labīb*, str. 129.

³⁹ al-Faraḥ, *Al-Wāḍiḥ fī al-qawā'id wa al-'i'rāb*, str. 281.

⁴⁰ al-Baqara : 126

⁴¹ Fischer, *A Grammar of Classical Arabic*, str. 226.

⁴² Fischer, *A Grammar of Classical Arabic*, str. 215.

⁴³ Abū al-'Abbās, *Al-'I'rāb al-muyassar*, str. 136.

⁴⁴ Abū al-'Abbās, *Al-'I'rāb al-muyassar*, str. 136.

⁴⁵ Abū al-'Abbās, *Al-'I'rāb al-muyassar*, str. 154-155.

ali i uticati na promjenu značenja. Jedan od načina kako utiču na promjenu značenja jeste i dodavanje nekih drugih partikula, čime se postiže slično ili posve novo značenje.

Također, uz preovladavajuće mišljenje gramatičara da im je značenje adverbijalno, navodi se i mišljenje da mogu da ukazuju na ono što će se desiti u budućnosti, implicirajući značenje pogodbe.⁴⁶

Dakle, kako se može vidjeti, njihovo značenje onda kada se pojavljuju uz glagole ide od *pogodbenog*, odnosno značenja *uslovljenosti* za izvršenje neke radnje, za šta je pri tome potreban određeni *vremenski period*, kako bi se došlo do *posljedice*, tj. *rezultata* glagolske radnje.

Upotreba s drugim partikulama

Ponekad se upotrebljavaju zajedno s drugim partikulama, zadržavajući svoje osnovno značenje, ili ga mijenjajući u određenoj mjeri. Tako npr. imamo:

إِذَا – ako

Uz إِذَا može se dodati i مَا, pa nastaje إِذَا مَا. Pored adverbijalne funkcije, može zamijeniti pogodbeno ⁴⁸ primjeru: sljedećem na vidi se što, ⁴⁷ إِنَّ إِذَا مَا تَرْتَكِبُ إِنَّمَا تُعَاقِبُ عَلَيْهِ – Ako počinješ neki grijeh, bit ćeš za to kažnjen.

إِذَا – u tom slučaju, tad

Neki gramatičari ih svrstavaju među posebne adverbijalne partikule, a koriste se u slučajevima poput ovoga: نَرُوحُ إِذَا – Hajdemo onda!⁴⁹

Služi i kao odgovor na nešto, npr. ako neko kaže: أَنَا آتِيكَ – Doći ću ti - odgovoriti ćemo: إِذَا أَكْرَمُكَ - Onda ću te ugostiti.⁵⁰ Može biti i: أَنَا أَكْرَمُكَ. إِذَا أَكْرَمُكَ. – Ugosti ću te – E, onda ću ti doći.⁵¹ Ovdje إِذَا upućuje na

⁴⁶ al-Kawārī, Kāmila, *Al-Wasīṭ fī al-naḥw*, str. 107.

⁴⁷ al-ʿAnṣārī, Ġamal al-dīn ibn Hišām, *Muġnī al-labīb*, str. 120.

⁵⁰ al-Faraḥ, *Al-Wāḍiḥ fī al-qawāʿid wa al-ʿi-rāb*, str. 282.

⁵¹ Haywood, Nahmad, *A New Arabic Grammar of the Written Language*, London, str. 428.

⁵⁰ al-Zamaḥṣarī, *Al-Mufaṣṣal fī ʿilm al-luġa*, str. 386.

⁵¹ al-Zamaḥṣarī, *Al-Mufaṣṣal fī ʿilm al-luġa*, str. 386.

futur koji slijedi odmah iza, a može doći i negacija, zakletva ili vokativ, Također, može doći do inverzije rečeničnih elemenata: أَجِئْتُكَ، أَنَا إِذَنْ – Doći ću ti. – E, onda ću te ugostiti.⁵² U ovom i sličnim slučajevima ima uzročno-posljedičnu konotaciju.

Također, ovdje se vidi da je čak i sama nunacija, tj. dodavanje *tanwīna* na partikulu, utjecala na promjenu njenog značenja.

إِذَا – *sve dok*

Kada ispred إِذَا stavimo حَتَّى dobijemo vremensko značenje bez kondicionalne implikacije svojstvene rečenicama koje počinju sa إِذَا. U ovom slučaju znači *sve dok*, npr.: وَ لَيْسَتْ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ ذَهَبَ حَتَّى إِذَا كَانَ – „Ne vrijedi pokajanje onih koji hrđava djela čine, *sve dok* neko od njih sa smrću ne suoči se.“⁵³ Ili, إِشَاءَ – Išao je *sve dok* (konačno) nije nastupio treći dan.⁵⁴

Ovdje vidimo da ono što je iskazano pomoću إِذَا traje određeni vremenski period sve do nekog momenta kada se to prekida. U navedenim primjerima radi se o *stanjima* (smrt), odnosno, *zbivanjima* (svanuće), tj. prirodnim pojavama koja nisu podložna djelovanju subjekta, i vjerovatno iz tog razloga ni ne podliježu kondicionalnosti.

إِن – *nakon*, radnja zavisne rečenice dešava se nakon radnje glavne rečenice, npr.: رَبَّنَا لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا „Gospodaru naš, *ne daj da* zablude naša srca, *nakon* što si nas uputio (na pravi put)!“⁵⁵

Vremenska neodređenost javlja se u sljedećim konstrukcijama:

حِينَئِذٍ – *tada*, npr. وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ „i *pri tome* vi možete samo posmatrati.“⁵⁶

يَوْمَئِذٍ – *tog dana*, u primjeru poput: يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا – „*toga Dana* ona će kazivati vijesti svoje.“⁵⁷ Zatim, može se pojaviti i u sljedećoj konstrukciji:

⁵² Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, str. 33.

⁵³ al-Nisā': 18

⁵⁴ Fischer, *A Grammar of Classical Arabic*, str. 224.

⁵⁵ 'Āli 'Imrān : 8

⁵⁶ al-Wāqī'a : 84

⁵⁷ al-Zilzāl : 4

نَظَرْتُ إِلَيْهَا فَإِذَا / هِيَ / امْرَأَةٌ – *Pogledala sam u nju, kad ono – žena;*

فَإِذَا هِيَ قَدْ نَامَتْ دَخَلَ عَلَيْهِ, – *Ušao je kod nje, kadli – ona spava.*

Subjekt ovakve rečenice uvodi se pomoću ب,⁵⁸ odnosno ovo ب uvodi osobu ili stvar koja se iznenada pojavljuje u vidokrugu govornika.⁵⁹

Ovdje podrazumijevamo particip aktivni glagola أَحَسَّ (*osjetiti*) ili بَصَّرَ (*vidjeti*) uz prijedlog ب, npr. بَصَوْتُ عَظِيمٍ (أَنَا مُحْسِنٌ) – *Razgovaramo, i, najednom (osjetim, čujem) strašan krik.*⁶⁰

Elidiranje

Ove partikule, odnosno, u ovom slučaju إِذَا, može se koristiti za elidiranje dijela ili cijele rečenice. Za ovo nam može poslužiti sljedeći primjer:

فَلَوْ لَا إِذَا بَلَغَتِ الْخُلُقُومَ . وَ أَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ „Zašto onda – kada se duša u grkljanu zaustavi i pri tome vi možete samo posmatrati.“⁶¹ Al-Samarrāi navodi da je u prvom navedenom ajetu elidirana riječ الرُّوحُ (u prijevodu nije ispuštena), tako da bi neelidiran tekst glasio إِذَا بَلَغَتِ الرُّوحُ الْخُلُقُومَ , dok je u narednom ajetu elidirana cijela rečenica إِذَا بَلَغَتِ الرُّوحُ الْخُلُقُومَ pomoću حِينَئِذٍ.⁶²

Ovdje je حِينَئِذٍ prevedeno kao *pri tome*. Kada govorimo o elidiranju pomoću ovih partikula možemo ih posmatrati čak i sa aspekta stilistike.

Sva ova značenja, položaji mjesta u rečenici, pripajanje drugim partikulama, u osnovi sadrže pogodbeno, uzročno-posljedično i samim time, pošto i *uzrok* da bi se nešto ostvarilo, odnosno imalo *posljedicu*, rezultat, sadrži vremenski period u kojem se radnja ostvaruje, da bi postalo posljedica, ili ako je *uslovljeno* nečim, također, zahtijeva određeni vremenski period - sve nas to dovodi do vremenskog značenja kao neodvojivog elementa ovih partikula. Stoga, *najčešće je to adverb*

⁵⁸ Fischer, *A Grammar of Classical Arabic*, str. 147-148.

⁵⁹ Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, str. 157.

⁶⁰ Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, str. 158.

⁶¹ al-Wāqī'a : 83-84

⁶² al-Sāmarrā'i, *Al-Nahw al-'arabiyy*, str. 13.

koji ukazuje na budućnost, a sadrži pogodbeno značenje.⁶³ Međutim, semantički nivo ovih partikula posmatran unutar konteksta koji ih određuje, ukazuje nam i na njihovu polisemiju.

Kontekst kao nosilac značenja i odnos čitaoca prema djelu

Da bismo vidjeli koliko često, kad su u pitanju ove dvije partikule možemo odrediti kontekstom značenje, uzet ćemo dva primjera iz književnog teksta. Tako npr. u romanu „Razgovori na Nilu“ u dijalogu između Halida i Samare, Samara pita: هَلْ تَنَاقَشُونَ هَذِهِ الْأُمُورَ كَثِيرًا؟ „*Da li ste puno o tome raspravljali?*“, na što Halid odgovara: كَلَّا، وَ لَكِنَّا نَذْفَعُ إِلَيْهَا إِذَا عَرَضَ أَحَدُهُمْ بِحَالِنَا „*Nikako, nego ćemo se vratiti na to kada/ako neko od njih ukaže na naše stanje.*“

Na osnovu konteksta u ovom dijalogu zaključit ćemo na koji način ćemo shvatiti ovaj veznik. Kontekst podrazumijeva da se radi o nečemu poznatom otprije, da se treba vratiti na neku temu o kojoj je ranije bilo riječi. Rasprava o datoj temi će se odvijati ili kada neko ukaže na nju, ili ako ukaže. Dalji razvoj radnje u romanu reći će nam da li se rasprava o kojoj je ovdje riječ, tj. radnja unutar romana ostvarila ili nije.

Navest ćemo još jedan primjer: u Zaydānovom romanu „Fath al-ʿAndalus“ jedan od likova, Alfonso, kaže:⁶⁵ „وَلَا تَدْعُ أَحَدًا يَأْتِي إِلَيَّ مِنْ - الْحَدَمِ فَإِذَا اخْتَجْتُ إِلَى شَيْءٍ فَيَتَّصِلُ بِي بِوَاسِطَتِكَ „*Ne zovi nijednog slugu da me slijedi, ako budem šta trebao, neka me nađe preko tebe.*“ Ova rečenica se može prevesti i na sljedeći način: „*Ne zovi nijednog slugu da me slijedi, kada budem šta trebao, naći će me preko tebe.*“

Ovdje Alfonso daje uputstva svom slugi šta da uradi, kad ili ako. Na osnovu ove jedne rečenice ne možemo znati da li je on i ranije odlazio negdje, a sluge ga slijedile, pa on sad podrazumijeva *kad* ga budu slijedili, jer su to i ranije radili, ili, ne želi da ga iko slijedi (možda im je i ranije zabranjivao da ga slijede kad negdje ide, a oni ipak išli za njim), pa kaže da *ako* ga budu htjeli slijediti, neka to ne čine. U oba ova slučaja, kontekst će ukazati da li je u pitanju *ako* ili *kada*. Objektivnom čitaocu će možda biti svejedno da li se raspravilo o nekoj

⁶³ Kāmila al-Kawārī, *Al-Wasīṭ fi al-naḥw*, str. 107.

⁶⁴ Naḡīb Maḥfūz, *Tarṭara fawqa al-Nīl*, str. 56.

⁶⁵ Ġurġī Zaydān, *Fath al-ʿAndalus*, str. 103.

temi, ili, da li je slijedio neko nekoga, pogotovo ako taj čin ne predstavlja nekakav ključni momenat književnog djela.

Međutim, šta ako čitalac doživljava subjektivno djelo, ili imamo sakralni tekst koji najčešće nema razvijenu fabulu, nego su teme isprepletene, pa se ne možemo osloniti na kontekst. I ovdje ćemo uzeti dva primjera:

بِ لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلَنَسْتَجِيبُوا لِي
وَ إِذَا سَأَلَكَ وَ الْيُؤْمِنُوا

„Kada te robovi Moji upitaju za Me, Ja sam blizu, sigurno je: odazivam se molbi molioca kada obrati Mi se, i zato neka oni Meni odazivaju se, i neka vjeruju u Mene – kako bi Pravim putem zaputili se.“⁶⁶

Ovdje možemo koristiti i *kada* i *ako*. *Ako* robovi mole Gospodara, On će im uslišati. Onda *kada* ga mole, isto tako će im uslišati dovu. Prethodni i ajet koji slijedi iza ovoga ajeta govore o propisima ramazanskog posta, što znači da se ne možemo osloniti na kontekst u ovom slučaju, nego prvenstveno na odnos čitaoca prema Djelu, odnosno Onome koji je objavio Knjigu.

Ili, npr. إِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ – „A kada obolim, on me iscjeljuje.“⁶⁷ *Kada* se može zamijeniti i sa *ako*: „Ako obolim, On mi daje ozdravljenje.“

Zaključak

Kada se sagleda ovo sve nabrojano, može se reći da se ove partikule prilično slobodno *kreću* unutar rečenice. Dolaze ispred i imenske i glagolske rečenice. Mogu se pojaviti ispred perfekta, imperfekta, futura, čak i ispred jusa. Iako uvode zavisnu rečenicu, mogu se pojaviti i ispred glavne rečenice. Vidjeli smo da, iako se partikula إِذَا više koristi uz perfekt, ponekad se pojavljuje i u prezentu, odnosno imperfektu. Isto tako, partikula إِذَا dolazi uz prezent, tj. imperfekt, ali nije isključena ni njena upotreba uz perfekt. Mogu se pojaviti čak i u glavnoj rečenici.

⁶⁶ al-Baqara : 186

⁶⁷ al-Šu‘arā : 80

Također, dolaze i uz akuzativ stanja, uz zakletvu, prilikom uvođenja upravnog i neupravnog govora u tekst. Služe i za pojašnjenje prethodno iskazanog dijela rečenice, ili ukazuju na tekst koji slijedi. Mogu elidirati dio rečenice ili cijelu rečenicu.

Arapski gramatičari ih najčešće posmatraju kao *zarf*, odnosno adverb, s tim da u ovoj klasifikaciji adverb u arapskom jeziku ne podrazumijeva isto što i adverb u našem jeziku. Mi ih isključivo prevodimo kao veznike, najčešće pogodbениh ili vremenskih rečenica.

Iako na prvi pogled djeluje da spajaju potpuno različite vrste rečenica, mogli smo vidjeti da je vremensko i pogodbeno značenje usko vezano, te da sukcesivnost radnje dovodi do uzročno-posljedičnog značenja ovih partikula. Odnosno, njihovo značenje uvijek prati sljedeće: *pogodba (uzrok), vrijeme ili posljedica*. U slučaju *ako* se dogodi neka radnja, potrebno je nešto da je *uzrokuje*, mora proći neko *vrijeme*, ili se čak i *istovremeno* desiti, da bi došlo do *posljedice* te radnje. Isto tako, radnja zavisne rečenice na čijem početku stoji jedna od ove dvije partikule može se odvijati istovremeno s radnjom glavne rečenice. Iako dolaze u realnoj pogodbenoj rečenici, ponekad se mogu pojaviti i u irealnoj.

Na osnovu datih primjera iz književnog i sakralnog teksta, vidjeli smo da rečenicu u kojoj se nalazi jedna od ovih partikula možemo posmatrati kao vremensku, ili kao pogodbenu, ili istovremeno kao obje, a da se ne gubi smisao i značenje rečenice. Tada su one, ustvari, nosioci značenja rečenice. Odlučujući faktor o vrsti rečenice često može biti i kontekst, ali isto tako i odnos autora/govornika i čitaoca naspram teksta.

Uz njih se mogu dodati i neke druge partikule. Kada dolaze u vremenskim rečenicama, frekventna je upotreba *إِذَا* i *إِذْ* sa još nekim prijedlozima, ili čak imenicama: *حِينَئِذٍ*, *يَوْمَئِذٍ*, *إِذَا بَ*, *إِذَا مَا*, *بَعْدَ مَا*, a koje mogu uticati na promjenu njihovog značenja, ili čak u datoj kombinaciji proizvesti novo značenje.

Literatura:

1. Abū al-‘Abbās, Muḥammad (1966) ‘Ālī, *Al-‘I‘rāb al-muyassar*, al-Qāhira.
2. Al-’Anṣārī, Ġamal al-dīn ibn Hišām (1992) *Muġnī al-labīb ‘an kutub al-‘a‘rīb*, Bejrūt.

3. Al-Farah, Muḥammad Zarqān, *Al-Wāḍiḥ fī al-qawā'id wa al-'i'rāb*, Damask, s.a.
4. Al-Kawārī, Kāmila (2008) *Al-Wasīṭ fī al-naḥw*, Dār ibn Ḥazm.
5. Al-Sāmarrā'ī, Muḥammad, Fāḍil (2014) *Al-Naḥw al-'arabiyy, 'aḥkām wa ma'ān*, Bayrūt.
6. Al-Zamaḥṣārī, Abū al-Qāsim Muḥammad ibn 'Umar (1990) *Al-Mufaṣṣal fī 'ilm al-luḡa*, Bayrūt.
7. Fischer, Wolfdietrich (2001) *A Grammar of Classical Arabic*, Translated from the German by Jonathan Rodgers, Third Reused Edition, New Haven and London.
8. Haywood, J A, Nahmad, H M (1993) *A New Arabic Grammar of the Written Language*, London.
9. *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik* (2004) preveo s arapskog jezika Esad Duraković, Sarajevo.
10. Maḥfūz, Naḡīb, *Tartara fawq al-Nīl*, al-Qāhira, s.a.
11. Muftić, Teufik (1998) *Gramatika arapskog jezika*, Sarajevo.
12. Wright, W., LL.D. (1898) *A Grammar of the Arabic Language*, Translated from the German of Caspari and Edited with Numerous Additions and Corrections by Wright, 3rd edition
13. Zaydān, Ḡurḡī (1932) *Faṭḥ al-'Andalus*, al-Qāhira.

PARTICULARS OF فَإِذَا AND عِنْدَ AND THEIR ROLE IN LINGUISTICS AND IN (CON)TEXT

Mersiha Čaušević, Islamic Faculty of Pedagogy

University of Bihać

E-mail: mersihacausevic78@yahoo.com

Summary

The paper evaluates the particles فَإِذَا and عِنْدَ and their use as conjunctions of temporal and contractual, but also contractually-related and causal sentences. However, according to their syntactic function, Arabic grammarians most often consider them adverbs. They also occur in the noun and verb sentence, and they come with almost all types of verbs: perfect, present, imperfect, future, and they can come with some types of names.

First, examples of the use of these particulars in dependent sentences are given: temporal, contractual, casual, and contractually-related. Then the particulars are presented separately, and finally, with some other particulars with which they form a semantic whole.

The most frequent meanings of these particles are: temporal and contractual, but also cause and effect. The action of the sentence in which they are used is conditioned by something, and in order for it to be realized, in order for its result / consequence to occur, there must be a time at which the action is placed.

Examples from the literary and sacred texts indicate the extent to which context influences their meaning, but also the reader's attitude to the work, whether subjective or objective.

Keywords: particular, فَإِذَا , عِنْدَ , adverbs, conjunctions, time, contract, sentence, verb, eliding, context.

الأستاذة مرسية تشاوشفيتش

جامعة بيهاتش

كلية التربية الإسلامية

E-mail: mersihacausevic78@yahoo.com

خصوصيات أداة "إِذْ" و"إِذَا" ودورها في اللغويات والنصوص

الملخص

يتناول هذا البحث دراسة أداة "إِذْ" و"إِذَا" واستخدامها كوصلة للجمل الزمنية والشرطية وكذلك الجملا لشرطية الاعتراضية والجمل السببية. نظرا لوظيفة "إِذْ" و"إِذَا" النحوية يعتبرها علماء النحو في أغلب الأحوال ظرفا مفعولا فيه.

وتظهر هذه الأداة في الجمل الاسمية والفعلية، وهي تأتي مع كل أنواع الأفعال تقريباً: الماضي والحاضر والماضي غير التام، والمستقبل، ويمكن أن تأتي مع بعض أنواع الأسماء. في البداية تم تقديم أمثلة على استخدام هذه الحروف في الجمل المركبة كالجمل الزمنية والشرطية والسببية والاعتراضية. ثم تم تقديم هذه الحروف منفردا، وأخيرا تقديمها مع بعض الحروف الأخرى التي تشكل معها معنى كليا. وتستخدم هذه الحروف غالبا لدلالة على الزمن والشرطية وجواب الشرط. والفعل في الجملة التي تستخدم فيها هذه الأداة يكون مشروطا بشيء ما، ولكي يتحقق هذا الفعل وتحدث نتيجته يجب أن يكون هناك زمان يوضع فيه الفعل. تشير أمثلة من النصوص الأدبية والدينية إلى أي مدى يؤثر السياق في معاني هذه الحروف.

كلمات مفتاحية: الحروف، الأداة، إذ، إذا، الوصلة، الظرف، الزمان، الشرط، الجملة، الفعل، الإغفال، السياق.